

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Udvarhelyszék történetének kezdetei

1. „*Universitas siculorum de Telegd*”

Udvarhelyszék területén, a nyelvészek és régészek egybehangzó véleménye szerint, a magyar államiság korai évszázadaiban „több, időben egymást követő Árpád-kori magyar népréteg léte valószínűsíthető, melyek közül a legkorábbi minden bizonnyal még nem volt székely eredetű.”¹ Az előzőleg Biharban állomásozó telegdi székelyek e vidéken történő letelepedését Györffy György a XII. század közepére teszi. Erre utalnak az Udvarhelyszéken gyakran előforduló, szentneveket tartalmazó, valamint a *-falva* szóval képzett utónevek, illetve magának (Székely-) Udvarhelynek a neve. A nem személynévről elnevezett Árpád-házi „udvarhelyek” – királyi udvarházak – felállítására, szolgálónépekkel való ellátására „az államalapítással vette kezdetét és a XII. század második felében biztosan megszűnt”.² A későbbi Udvarhelyszék – Erdőhát, ahogyan a korabeli egyházi források e területet nevezik – *Udvarhelyének* létesítése azért kellett a székelyek tömeges megtelepedése előtt történni, mert egy királyi udvarház működtetése sokféle foglalkozású környékbeli szolgálónépet igényelt, akiknek ottléte aligha képzelhető el egy masszív székely lakossággal megosztott területen. „Az elmondottak alapján – összegezi e kérdésbeli véleményét Györffy György – legvalószínűbb, hogy a királyi udvarhely és a környező Erdőhát átengedése a telegdi székelyeknek a XII. század folyamán történt, s ezt megelőzően a Nyárád és Homoród közti Erdőhát a küküllői ispán joghatósága alá tartozott.”³

Benkő Elek középkor-régész úgy vélekedik, hogy a jövőendő Udvarhelyszék területe a XI-XII. században, tehát a székelység beköltözése előtt nem a küküllői ispán által lazán ellenőrzött „gyepüelvé” volt – mint azt Györffy állítja – hanem az Árpád-kori köznépre egyetemesen jellemző, Segesvártól Székelyudvarhelyig folyamatosan előforduló régészeti leletek tanúsága szerint inkább *Küküllő megye szerves része*, „olyan megyei terület, [...] ahol szép számmal létesültek magyar telepek.” Ugyancsak ő a székelyek tömeges megtelepítését, a lelőhelyek

számának ugrásszerű növekedése alapján a XII-XIII. század fordulójára, esetleg a XIII. század elejére teszi, azzal a pontosítással, hogy a megso- kasodott új lelőhelyek leletanyaga nem árulkodik semmiféle külön szé- kely jellegről. „Ez a negatív eredmény – megint csak Benkő Elek megállapítását idézve – azok véleményét támasztja alá, akik szerint a (telegdi) székelység ekkor – ha egyáltalán számba jöhet nem magyar eredete – már évszázadok óta magyarul beszélő népesség volt.”⁴

Az eddig elmondottak azt is tükrözik, hogy a kortárs szakirodalomban léteznek véleménykülönbségek bizonyos, a telegdi székelységek letelepedé- sére vonatkozó részletkérdésekben, melyeknek elemzésére, elbírálására nem vállalkoztunk. Összegezzük inkább azt, ami a nézetkülönbségektől függetlenül e folyamatról megállapítható: a telegdi székelységek legkésőbb a XIII. század kezdetén, de valószínűleg korábban birtokbavették a későbbi Udvarhelyszék területét, mely előzőleg – akár lazábban kapcsolo- dó gyepűelveként, akár tényleges vármegyei területként – már a ma- gyar királyság fennhatósága és ellenőrzése alatt állott.

A letelepedés korában még törzsi-nemzetségi tagolódású székelysé tár- sadalom átalakul: a helyhez kötött életmód nyomán fokozatosan körvo- nalazódik az új, immár területi szervezet, a *székelysé székelysé* rendszere. A nemzetségi szervezet nyomai azonban később is fellelhetők, erre utal a székelysé lófők és főemberek 6 nemre és 24 ágra való tagozódása, a székelysé intézmény bizonyos tisztésgeinek nemek és ágak szerinti öröklése (bár ezek ősi gyökereit illetően kétségek merültek fel)⁵, ám ennek az archai- kus tagolódásnak az emléke az idők folyamán megkopott, így a XVI. században, amikor már írott források is utalnak rá, „többszöri átköltözés után csak azok a tisztis nemzetségek őrizték [...] akiknek ehhez egzisztenciális érdekük fűződött”.⁶

A megtelepedés és a helyhez kötöttség nyomán kialakult székelysé terü- leti egységek „terra” meg „districtus” néven szerepelnek a korai okleve- lekben, de ezek kétségtelenül a későbbi székelysé csiráinak tekinthetők, hiszen a „terra” és „districtus” elnevezéssel párosítva, vagy más össze- függésben, már ekkor előtűnnek a majdani székelysé nevei: Sepsis, Kézdis, Csík, Aranyos.⁷

Udvarhely esete bonyolultabb. A névvel először a pápai tizedjegyzék- ben találkozunk (1333-1334), egyelőre csak a helységgel (Wduorhel, Oduorhel),⁸ „Udvarhelyszék” (Sedis Udvarhel) csak 1448-ban tűnik

elő.⁹ Fancsali Dániel viszont már 1838-ban megjelent kitűnő tanulmányában figyelmeztet arra, hogy a szék eredeti neve *Telegd* volt.¹⁰ A szöveg-kontextus melyben a XIII. század végén és a XIV. század elején a Telegd elnevezés ismételen felbukkan – az 1270-es években („universitati Syculorum de Telegd”),¹¹ 1329 körül („Siculi ... in dyocesi Thelegd constituti”),¹² 1342-ben („universitas syculorum de Telegd, de Chyki et de Kyzd”, továbbá „universitas syculorum de Sebus”) – valóban sejteti egy ilyen nevű területi egység létét.

E kérdésben – jóllehet adatainak különböző módon történő értelmezése apróbb nézetkülönbségeket eredményezett – a pápai tizedjegyzék marad a legjelentősebb egykorú írott forrásunk. Ez egy *telegdi főesperességet* említ („Archidiaconatu de Telegd”) és ezen belül három *alesperesi területet*: a *marosit* („de iuxta Morisio”), az *erdőhátit* („de Erdeuhath”) és a *csikít* („de Chic”).¹⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy a már 1235-ben létező esperesség¹⁵ területe jóval nagyobb a későbbi Udvarhelyszéknél, magába foglalva Csík- és Marosszéket is. E tényből kiindulva állítja Jakab Elek, hogy a vitatott önkormányzati egység kezdetől az Udvarhely nevet viselte, Telegd nevű „politikai terület” pedig nem létezett, csupán a már említett egyházi kerület, illetve egy azonos nevű falu, érvei azonban (a köztudomásúan hamis csíki székely krónikára, valamint egy szintén kései hamisítványként nyilvántartott, 1301-re keltezett oklevélre való hivatkozás) nem állották ki az idő próbáját.¹⁶ A legfőbb bizonyíték a későbbi Udvarhelyszékkal azonos *Telegd-szék* mellett: a két Bacon, azaz a Sepsiszékhez tartozó *Sepsi Bacon* és az Udvarhelyszéken található *Telegdi Bacon* neve. A tizedjegyzékben szereplő *Erdőhádi alesperesség* csekély eltérésekkel a későbbi Udvarhelyszék falvait foglalta magába.

A székely széki intézmény kialakulási folyamatára vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk közvetlen forrásokkal. Az egyik lehetséges verziót – százas analógiák alapján – Benkő Elek próbálta összegezni: „A százság 1224 előtt – akárcsak a székelyek – több megye területén, azok szervezetébe beilleszkedve élt. Széttagoltságukat 1224-ben II. Endre szüntette meg úgy, hogy a szebeni ispánság hatáskörét kiterjesztette föléjük, „*quod universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur, omnibus comitatibus praeter Chybiniensem cessan-*

tibus radicitus. Az oklevél következő mondatából kiderül – és a székrendszer kialakulásának valószínűleg itt ragadható meg az egyik legfontosabb előzménye –, hogy az újdonsült szebeni ispánságba olvadó, a korábbi megyék szászok lakta részén kialakult többi ispánság mégsem ‘szűnt meg gyökeresen’, hanem a szebeni comes megbízottat állíttatott élükre, olyan személyt, aki a más országos méltóságot is betöltő ispánnal ellentétben állandóan a neki juttatott területen tartózkodott. (*Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens.*)” Benkő elképzelését Mályusz Elemér megállapításával is alátámasztja, miszerint a „kerületek, amelyek élére a szebeni comes a maga tisztjeit” állította „megfeleltek azoknak a kisebb egységeknek, amelyekben az eddig különböző ispánok alá rendelt szászság széttörődve élt s amelyek a XIV. században székké fejlődtek.”¹⁷ Figyelembe véve a székely ispán 1235 után történő első említését, valamint a Székelyföld nagy részét magába foglaló Telegdi esperesség ugyanekkor történő okleveles felbukkanását, Benkő Elek úgy vélekedik, hogy a „székely ispánság belső tagolódását a XIII. század végi, XIV. század eleji szász analógiák alapján képzelhetjük el.”¹⁸

A szász analógiák a székely viszonyokra való alkalmazása elgondolkodtató, de aligha fogadható el fenntartás nélkül. Semmilyen utólagos utalás nincs arra vonatkozóan, hogy a székelyek bizonyos vármegyék szervezetébe *beilleszkedve* éltek volna, és ez nehezen is képzelhető el egy katonai szervezetben élő népességről. A székelység *együttesen* képezett egy védelmi feladatokkal megbízott csoportot, ennek működése (hiszen a feladat már letelepedéskor érvényes) pedig aligha történhetett úgy, hogy egyes csoportjai közben különböző vármegyéknek legyenek alárendelve. Valószínűbbnek tűnik, hogy már a letelepítéskor az illető vármegyéből részeket szakítottak ki a székelyek számára. A közvetlen források hiánya által előidézett bizonytalanság ellenére talán annyi megállapítható, hogy kialakulásában mindenképp fontos szerep jutott a földrajzi viszonyoknak, illetve – akárcsak a szászok esetében – közrejátszhatott a más-más időben érkező csoportok különbözősége, bár ez utóbbi tényező túlhangsúlyozására jelenlegi ismereteink nem jogosíthatnak fel.¹⁹

Ha Udvarhelyszék korai intézménytörténetét illetően csak tapogatózni tudunk, területi gyarapodásáról a források már tisztább képet tárnak

elénk. Az összehasonlítás alapjául szolgálhat az 1567-es lófőösszeírás, mely először sorolja fel együtt a szék valamennyi akkor létező települését. Az itt szereplő 132 helység már teljes egészében kitöltötte az Udvarhelyszék törzsterületét. Több korai forrás utal azonban arra, hogy az udvarhelyi székelyek által eredetileg, letelepedésükkor birtokba vett terület ennél kisebb volt és fokozatosan, a szomszédos Fehér és Küküllő vármegyék, esetleg Sepsi székely szék rovására gyarapodva érte el az 1567-es összeírás által regisztrált kiterjedést. E terjeszkedésre vonatkozó első információnk egy már idézett, 1270-1272-re datált gyanús oklevélből származik, mely oklevél viszont fennmaradt 1279-es hiteles átiratban, így a telegdi székelyekre vonatkozó adatai hasznosíthatók. E szerint Hylyas fia Lőrinc és ennek fia Levstachius kéréssel fordulnak V. Istvánhoz, hogy a *telegdi székelyek szomszédságában* („in vicinitate Siculorum de Telegd”) fekvő *Zederies* és *Scentkerest* nevű örökölt birtokaikat a *telegdi székelyek törvénye szerint* („secundum legem et statutum omnium Siculorum de Telegd”) bírassák. Kérésük nyomán V. István felmenti birtokaikat a megyés ispánok fennhatósága alól, a *telegdi székelyek egyetemének* („universitati Siculorum de Telegd”) pedig megparancsolja, hogy az említett birtokosokat falvaikkal együtt fogadják be maguk közé.²⁰ A két falu a Fehér megyei szigetet képező Szederjessel és a szomszédságban lévő Magyarfelekkel azonosítható,²¹ és soha nem vált a telegdi székelyek kizárólagos birtokává, csupán az 1876-os megyerendezés csatolta Udvarhely vármegyéjéhez. A telegdi székelység terjeszkedési szándéka azonban egyértelmű.

Az oklevélben szereplő – feltehetően ugyancsak telegdi székely – Lőrinc és Lestyán kísérleténél sikeresebb volt az ún. *Partium* területén történt székely térhódítás. 1342-ben Miklós, néhai Simon bán fia az erdélyi nemesség Tordán tartott közgyűlésén tiltakozott az ellen, hogy a maga és testvérei örökségét képező *Veychake* falut a székelyek elfoglalják.²² Hogy e foglalási szándékot mikor koronázta siker, nem tudjuk, de 1538-ban, amikor egy *vécke*i birtok felett pereskedő felek az udvarhelyszéki kapitány és három udvarhelyszéki előkelő székely jelenlétében jutottak megegyezésre, már Székelyföldre tartozott.²³ 1368-ban Nagy Lajos bizonyos küküllőszárdi birtokosokat, mint nemeseket vett oltalma alá birtokaikkal együtt, nyilván a székelyek ellen, hiszen a székelyek ispánját bízta meg védelmezésükkel.²⁴ Kései székely kirajzásra utal

Székelyszállás neve, míg Szentdemeter középkori templomának „gazdag és egyedi épületplasztikája” szintén azt a gyanút ébreszti, hogy a falu a XVI. század előtt vármegyei területen fekvő magánbirtok volt. Bár kései eredetű és kétségkívül tudálékos kicsengésű, maga a Partium név is az Udvarhelyszék kialakulása utáni székely foglалások emlékére utal. Hogy ezek mikor értek véget, nem tudjuk, de 1567-ben már a Partium valamennyi települését Udvarhelyszékben találjuk. A Nagyküküllő völgyében történt székely terjeszkedés emlékét az *Újszékely* falunév őrzi.²⁵

Érdekes módon, e korai időszakban Udvarhelyszéknek nem csupán a vármegyei területekkel volt rugalmas, kifelé táguló határa: az 1332-1337-es pápai tizedjegyzék némiképpen hasonló állapotokat sejtet a Rikán túl is, ahol akkor még egyedül Székelyszáldobos volt erdőháti településként bejegyezve, a többi rikántúli falu mind a fehéri esperesség sepsi alesperességhez tartozott, jóllehet a sepsi székelyek egy másik (Fehér) vármegye területén és más időpontban megtelepedett, más irányból, más útvonalon érkezett székely csoportot képeztek. Benkő Loránd arra is figyelmeztet, hogy Erdővidék Udvarhelyszékhez, illetve Sepsi-székhez tartozó részei között „a nyelvjárási határ élesen kirajzolódik”.²⁶ Azt se feledjük azonban, hogy a pápai tizedjegyzék adatai, melyek – bár az átfedések szembetűnők – mégiscsak egy egyházi adminisztráció területi berendezkedését tükrözik, óvatosan kezelendők. Az viszont tény, hogy a későbbi Bardóc fiúszék szeparációs törekvései, illetve a földrajzi fekvése által is diktált Háromszék felé történő gravitálása végigkísérték Udvarhelyszék egész történetét.

Vegyük hát számba a pápai dézsmák regesztumában szereplő, az erdőháti alesperességhez tartozó falvakat²⁷ – zárójelben az előfordulás éve(i) és alakja(i) – : Alsóboldogfalva (1333, 1334 – villa Sancte Mariae), Bikafalva –?– (1334 – de Luce)²⁸, Bögöz (1333 – Bugus, 1334 – Buguz), Dobó (1333, 1334 – Dobov), Farcád (1333 – villa Vorkad, 1334 – Farkad), Felsőboldogfalva (1333 – villa Mariae), Énlaka (1333 – Jandalka, 1334 – Jandlaka), Galambfalva (1333 – Galomb, 1334 – Galamb), Héjasfalva –?– később Fehér vm. része – 1334 – villa Eyanis),²⁹ Homoródalmás (1333, 1334 – Almas), Homoródkaracsonyfalva (1333 – villa Karachni, 1334 – villa Karasun), Homoródszentmárton (1333, 1334 – de Sancto Martino), Homoródszentpál (1334 – de Sancto Paulo), Kányád (1333, 1334 – Kanad), Korond (1333, 1334

– Kurund), Küküllőszárd (1333 – Sard), Küsmöd (1333, 1334 – Kusmend), Lövéte –?– (1334 – de Sancto Laurentio),³⁰ Oroszhegy (1334 – Uriczheg), Patakfalva (1333 – Potok), Siménfalva (1333 – de Sancto Simone),³¹ Solymos (1333 – Solumus), Székelydálva (1333 – Dalya, 1334 – Daya), Székelyderzs (1334 – Ers), Székelykeresztúr (1333, 1334 – de Sancta Cruce), Székelyszáldobos (1333 – Zaldobus), Székelyszenterzsébet (1333 – villa Sancte Elysabeth, 1334 – de Sancte Elisabeth), Székelyszentlélek (1333, 1334 – de Sancto Spiritu), Székelyszentmihály (1333 – de Sancto Michaelaele),³² Székelyszentmiklós (1334 – de Sancto Nicolao),³³ Székelyszenttamás (1333, 1334 – de Sancto Thoma), Székelyudvarhely (1333 – Uduorhel, 1334 – Oduorhel), Szentábrahám (1334 – de Sancto Abraam), Szentmihály (1333 – villa Sancti Michaelis – azonosítatlan helység), Szombatfalva –?– (1333, 1334 – de Sancto Georgio),³⁴ Tarcsafalva (1333 – Tortha, 1334 – Tarka), Vágás (1334 – Voygias), Zetelaka (1333 – Zokaloka, 1334 – Zathalaka).

Más esperességek, alesperességek jegyzékén előforduló, a későbbi Udvarhelyszékhez tartozó falvak:

Telegdi esperesség marosi alesperessége: Lövéte –?– (1332 – Leuche)³⁵

Felső-Fehéri főesperesség sepsi alesperessége: Bacon (1334 – Bachan), Bibarcfalva (1332 – Byborch, 1333 – villa Byborch, 1334 – Byborch), Olasztelek (1332, 1334 – Olaszteluk), Vargyas (1334 – Wardach)

Tordai esperesség: Magyarzsákod –?– (1335 – Sakod)³⁶

Az erdőháti plébániák által 1333-ban és 1334-ben fizetett összegeket táblázatban rögzítettük:

A falu neve	Fizetett összeg báni dénárban (r = régi báni dénár) ³⁷	
	1333	1334
Alsóboldogfalva	6	2
Bikafalva (vagy Fenyéd)	–	1r
Bögöz	13	9r
Dobó	3	4r
Farcád	4	2r

Felsőboldogfalva	2	–
Énlaka	2	1
Galambfalva	6	4r
Héjasfalva (v. H. Jánosfalva)	–	1
Homoródalmás	6r	2r
Homoródkarácsonyfalva	3	2r
Homoródszentmárton	8r	10r
Homoródszentpál	3	1
Kányád	2	2r
Korond	2	1r
Küküllősárd	5 pensa dénárban és 2 dénár	–
Küsmöd	3	1
Lövéte(?)	–	2r
Oroszhegy	–	1r
Patakfalva	2	–
Siménfalva	4	1
Solymos	3	–
Székelydália	2,5	2r
Székelyderzs	–	2r
Székelykeresztúr	24	8r
Székelyszáldobos	2	–
Székelysenterzsébet	3	2r

Székelyszentlélek	3	4r
Székelyszentmihály	6	3r
Székelyszentmiklós	–	2
Székelyszenttamás	6	4r
Székelyudvarhely	7,5	7r
Szentábrahám	6	3r
Szentmihály (azonosítatlan)	23 dénár	–
Szombatfalva (?)	6	2r
Tarcsafalva	5	2r
Vágás	1r	–
Zetelaka	3	1r
Összeg	146	90
	ebből régi:	ebből régi:
	14	81
	5 pensa 25 dénár	
Évi átlag (csak báni dénárban fizetett összeget véve alapul)	5,21	2,81
	(28 fizetővel)	(32 fizetővel) ³⁸

Sajnos mindebből igen keveset olvashatunk ki. A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének lehetőségeivel Györffy György foglalkozott, megállapítva, hogy „azonos jellegű termelési vidéken 75%-os valószínűséggel lehet a lakosság számára következtetni”, ám a használt kulcs a Székelyföldön nem alkalmazható: „itt ugyanis olyan alacsony összegeket fizettek a papok, hogy azok semmiképpen sem tükrözhetik egy falu füstjeinek számát, kiváltképpen azt figyelembe véve, hogy egy plébános gyakran több falu papja volt. A magyarázat a termelés eltérő

jellegeből adódhat. A székelyek gabonatermelése szerény méretű lehetett, s amennyiben fő terményük a köles volt, mint sztyeppei rokonaiké, ez nem is esett adózás alá. [...] A székelység e korban lóval és ökörrel adózott, márpedig a nagyállat nem tartozott a dézsmálható termények közé. Hogy milyen kulcs áll a székelyföldi papok tizedeinek hátterében, megoldatlan kérdés.”³⁹ A székelyföldi plébániák által fizetett összegek adnak valamelyes rálátást a települések gazdasági és demográfiai súlyára, de csupán *viszonylagos*: ezeket a helységeket összemérhetjük egymással, de nem tudhatjuk, mit is tükröznek a számok valójában.

Figyelmet érdemel viszont ebben az összefüggésben *Küküllőszárd* esete, mely nemcsak más pénznemben, hanem feltehetően más kulcs szerint is fizetett, amiből arra következtethetünk, hogy bár része volt az erdőháti alesperességnek, nem tartozott a Székelyföldhöz, Udvarhely (Telegd) székhez.

Végül feltétlenül szükségesnek véljük kihangsúlyozni – a különféle etno-demográfiai spekulációkra is reagálva⁴⁰ –, hogy a 38 erdőháti helységet regisztráló pápai tizedjegyzék semmiképp sem tünteti fel Udvarhelyszék valamennyi egykorú faluját. Egy plébániához több, átlagosan három falu tartozott, következésképpen, ha a 38-at besorozzuk hárommal, akkor az 1557-ben összeírt 132 településhez igen közel álló számot nyerünk.

2. „*Capitalis sedes regni*”⁴¹

Udvarhelyszék kiemelt státusát tételelesen kijelentő legkorábbi adatunk 1499-ből származik, amikor a Szent György napi, rákosmezei országgyűlésen számbavett hét székely szék között Udvarhelyszék „az ország főszéke”-ként („*Capitalis sedes*”) szerepelt.⁴² Hasonló minőségben – „*Capitalis Sedes Regni Wdwarhelzek*” megnevezés alatt – említi egy, a XVI. század első feléből származó oklevél.⁴³ A „*regnum*” szó ez esetben országot, itt Székelyországot (Székelyföldet) jelent. Később Udvarhelyszék gyakran tűnik fel, mint a székely székek anyaszéke, de találkoztunk a *primaria sedes* (első szék) kifejezéssel is.⁴⁴ Az is szembeűnő, hogy a hét székely szék felsorolásakor – akár oklevelekben, akár leírásokban – szinte kötelezően Udvarhelyszék áll első helyen.

Sajnos kevés biztosat tudunk e valaha kétségtelenül létező hegemon szerepkör tényleges mibenlétéről, érvényesülésének módozatairól. És – mint ez általában történni szokott – az ismeretek helyébe ilyenkor a találgatások lépnek, többnyire a feltételes mód használatának mellőzésével. Lakatos István székelyudvarhelyi születésű csikkozsmási plébános, Székelyföld első átfogó leírásának szerzője például, a XVII-XVIII. század fordulóján írt művében, a következőket állítja: „A [...] székelység központja kezdettől fogva az azon városról így nevezett Udvarhelyszék volt. [...] Itt, Udvarhelyen volt a székely nemzetgyűlés és az egyetemes székely nemzet udvarának helye [...]. Itt őrizték az egész székely nemzet régi pecsétjét: páncélos kar, mely kardot tart, ebben korona, szív és medvefej van, vitézségének és nagylelkűségének a jelképei, ugyanakkor jelképezi önrendelkezését és kiváltságos jogait valamint ezek törvényes elismerését.”⁴⁵ Ezt Orbán Balázs azzal egészíti ki, hogy „*Udvarhely* az egész székelyföld anyavárosává lett, hol a székely ispányok laktak, vagy ha nem itt laktak is folyamatosan, minden évben többször megjelentek a lehető panaszok kihallgatására és a nemzet sérelmeinek orvoslására, [...] az udvarhelyi várban székelték a székely főkapitányok, [...] e városban ülésező derék székhez fellebbeztettek a perek a többi székely székből is, itt volt elhelyezve [a nemzet] levéltára, [...] ez volt a hely, hol lustrális könyvei tartattak, hol annyiszor gyűlt egybe a székely nép hadiszemlére (lustra), tanácskozásra és törvény hozásra.”⁴⁶

Nos, mindkét felsorolás tartalmaz adatokkal igazolható állításokat, csakúgy, mint bizonytalan, vagy egyenesen cáfolható feltételezéseket, melyeket későbbi szerzők kész tényként kezeltek, illetve nem ritkán kezelnek ma is. Határozottan állíthatjuk, hogy *nem* volt itt a székely ispán „udvara”, hogy a székelyek főkapitánya (vigyázat: ő már nem a székely önkormányzat hivatalnoka, hanem az uralkodó!) is csak a fejedelmi kor kezdetén és egészen más okból székelt itt, mint azt Orbán Balázs vélte, nincs közvetlen adatunk a székely nemzet *régi* pecsétnyomójának itt őrzéséről, tudjuk viszont, hogy „székely nemzeti levéltár” – mint olyan – sem Székelyudvarhelyen, sem másutt nem létezett. Az a zavaros, a romantika túlzásaitól korántsem mentes kép, mely a székely anyaszéki (és a hozzá kapcsolódó anyavárosi) státusról a köztudatban él arra késztet, hogy megkíséreljük számba venni azt, amit e kérdéstről tudunk, nem zárkózva el a feltételezésektől, de figyelmeztetve az olvasót vala-

hányszor kénytelenek vagyunk letérni a szilárd tények által szegélyezett biztos talajról.

E cím – melyet egyébként a többi szék tisztviselői vonakodtak maradtalanul tiszteletben tartani⁴⁷ – eredete tisztázatlan. Keletkezését Connert azzal magyarázza, hogy itt lehetett a székelyek letelepedésének kiinduló pontja,⁴⁸ feltevését azonban a későbbi kutatások nem igazolták, legfennebb csak részben. Lehetséges – bár ezt is az újabb régészeti és nyelvészeti kutatások, úgy tűnik, cáfolják –, hogy – amint Györffy György vélte még 1941-ben – „a csiki medencébe Udvarhely felől költözött be a telegdi székelység”,⁴⁹ ám a kézdi, sepsi és orbai székelyek bizonyosan másik hullámban és más irányból (a nyomukban betelepülő szászok által birtokba vett Királyföldről indulva) közelítették meg mostani lakterületüket. Másfelől, a különböző székely csoportok letelepedésének kronológiai sorrendjét illetően is igen eltérő a kutatók véleménye.⁵⁰

Az viszont valószínűnek tűnik, hogy a telegdi székelyek által benépesített későbbi Udvarhelyszék már korán valamiféle kiemelt szerephez jutott a székelységeen belül, még ha ez nem is volt kezdetől fogva világosan körülhatárolva. Az a tény például, hogy itt volt a már 1235-ben említett, a Székelyföld jelentős részét magába foglaló telegdi főesperesség központja azért is figyelemre méltó, mert – mint láthattuk – a főesperesség alegységei az 1332-1337-es pápai tizedjegyzék tanúsága szerint nagyjából az egyes székek területének feleltek meg.

E kérdés kapcsán különös figyelmet érdemel egy – már idézett – 1280-as datálású, valójában 1329 körül kelt levél, melyben *Adorján István ispán* (Stephanus Adrianus Comes) és a *telegdi dyocesis-ben lévő többi eszes és becsületes székely férfiak* (ceteri Siculi viri prouidi et honesti in dyocesi Thelegd constituti) bizonyosságot tesznek arról, hogy előttük Gáldi Jakab prépostfalvi földjét és egy malom fele részét eladta Schönbergi Gerláknak, Szentágotai Henriknek, valamint Herbord fiának, Ditrichnek.⁵¹ Ezt az oklevelet Fancsali Dániel a már említett írásában annak igazolására mutatta fel, hogy Udvarhelyszék neve kezdetben Telegd volt.⁵² Kristó Gyula az *in dyocesi Thelegd-et Telegd megye*-ként értelmezi, kihangsúlyozva, hogy „nem királyi vagy nemesi megye volt, hanem etnikai különállás alapján megszülető területi szervezet, a később felbukkanó szék-szervezet”, azon székek szervezete, melyeket „az egyes

székely csoportok” hoztak létre, és „amelyek helyet követelnek maguknak az egyházi önkormányzatban is.” Arra is figyelmeztet viszont, hogy „már 1235-ben szerepel a székelyek ispánja (*comes et ductor Siculorum*), s később is egyetlen *comese* volt az összes magyarországi székelyeknek.”⁵³ Az 1280/1329-es oklevél szövegét vizsgálva, Benkő Elek hasonló következtetésére jut: „e terület egyházi szervezete, a telegdi esperesség oklevelekben és a pápai tizedjegyzékben jobban tükröződő intézménye mögött világi területi egység is rejtőzött.”⁵⁴ Számunkra igen érdekes volna azonban megtudni azt, hogy e területi egység csupán Telegd (=Udvarhely) szék elődje, vagy egy nagyobb, esetleg az egész főesperességet, vagy éppen az egész székelységet magába foglaló világi hatóság volt-e? A megoldáshoz talán egy Pál-Antal Sándor által megfogalmazott gondolat vihetne közelebb: „Az önálló erdélyi fejedelemség létrejöttéig a székely székeket nem tekintették külön törvényhatóságnak, hanem ezek együttesen alkottak egy közös ‘vármegyét’. [...] A vármegyékkel egyenrangú önkormányzatokká a székely székek a XVI. század második felében váltak.”⁵⁵ Ezt tekintetbe véve, valószínűnek tűnik, hogy a királyföldi, Nagysíkszékbeli lakosokkal hivatalosan érintkező „eszés és becsületes székely férfiak” az egész székelységet képviseljék, továbbá az 1280/1329-es oklevélben szereplő *comes* – amennyiben valóságos személyről van szó – a székely ispán helyi ügyekben illetékes helyettese lehetett, a fent említettek szokásos egybegyűlés helye pedig – mint látni fogjuk: nagyonis gyakorlati okokból – Telegd (=Udvarhely) szék volt. Az oklevél megszövegezése azt sem zárja ki (bár ki kell hangsúlyoznunk: erre semmilyen más forrás nem utal), hogy ez a kifelé egységes székely „megye” a forrás kelte idején még – akárcsak a középpontjában elhelyezkedő Telegd szék, csakúgy mint Székelyföld nagyrészt magába foglaló főesperesség – szintén a Telegd nevet viselte.

Mindenesetre egy 1357-es adat Udvarhelyt már a székely nemzetgyűlések rendes helyeként említi.⁵⁶ II. Ulászló 1499-es kiváltságlevele értelmében pedig a székely ispánon kívül a nemzetgyűlést összehívhatja Udvarhelyszék kapitánya is. Ugyanez az 1499-es kiváltságlevél szól arról, hogy ha valamely peres fél elégedetlen a szék ítéletével, akkor Udvarhelyre, a „székelyek egyetemes törvényszékére” fellebbezhet, onnan az alispánhoz, majd az ispánhoz és végül a királyhoz.⁵⁷ A szék ítélete elleni fellebbezés rendjét hasonlóképpen rögzítette már az 1466. január

26-i zabolai gyűlés is.⁵⁸ E fellebbezés módját 1505-ben szabályozták pontosabban, amikortól – bizonyíthatóan 1562-ig – Udvarhelyen fellebbviteli törvényszék működött.⁵⁹ Udvarhelyszék kiemelt szerepére enged következtetni az a tény is, hogy Székelyudvarhely város 1558-ban, Izabella királynőtől elnyert pecsétje azonos volt azzal a pecséttel, amelyet a XV. században, a „székely nemzet” nevében kiállított oklevelekre, a „székely nemzet” hiteles pecsétjeként nyomtak rá. (Ez az azonosság még Székelyvásárhely, a későbbi Marosvásárhely város pecsétje esetében állott fenn.)⁶⁰

Egy, a Székelyföld minden pontjáról könnyedén elérhető gyülekezési hely létét, a nemzetgyűléseken kívül, szükségessé tették a székelység haderejének számbavételére hivatott *generális mustrák* (általános seregszemlék) is. Feltehetően ilyen mustrát rendelt el Mátyás király 1473. december 9-én kelt oklevelében, megparancsolván Mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, a lófők és gyalogok külön jegyzékbe való összeírását és szigorúan megtiltja, hogy azon az „előkelők” bármit is változtassanak.⁶¹ Nem tudjuk, valóban sor került-e erre az összeírásra, de joggal feltételezhetjük, hogy a hasonló, az egész székelység haderejét számba vevő seregszemlék helye – akárcsak a nemzetgyűlések esetében – Udvarhely vagy Udvarhelyszék valamely központi helysége volt, csakúgy mint 1566-ban, amikor a március 10-17-i országgyűlés végzése felszólította a székely lófőket, hogy Húsvét utáni csütörtökön teljes fölszerelésben Udvarhelyen jelenjenek meg.⁶² (Bár ez az adat már a fejedelmi kor kezdetéről való, talán megkockáztatható a visszakövetkeztetés a korábbi időkre.)

Jelenlegi ismereteink szerint tehát Udvarhelyszék hegemon szerepének kialakulásában a földrajzi tényező volt a döntő. Mint ahogyan a székgyűléseket és székenkénti mustrákat az egyes székek központi helységében, úgy tartották a generális mustrákat, illetve nemzetgyűléseket a legközpontibb fekvésű székben. Feltehetően hasonló szempontok alapján került ide a telegdi főesperesség központja is. Szerepet játszott e folyamatban még a korábban említett királyi udvarház („udvarhely”) léte, hiszen ez – ha meg is szűnt a székelyek végleges letelepedése nyomán – lehetséges, hogy egyfajta központ jelleget hagyott örökségül a majdani Udvarhelyszék székhelyének.

JEGYZETEK

1. Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiaja*. Bp., 1992. 28.
2. Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. Bp., 1987. (A továbbiakban: Györfly 1987) 541.
3. uo. 541-542.
4. Benkő Elek i.m. 30.
5. Sándor Imre szerint „a tisztségeknek nemek és ágak szerinti felosztása eredetileg Marosszéken keletkezett s onnan terjedt el szokásképpen valamennyi széken”, továbbá „a szék fogalma régibb keletű a genusoknál és azok ágainál”. (Sándor Imre: *Nemek és ágak a Székelyföldön*. In: *Genealogiai Füzetek*. 1903/1. 1-4.)
6. Györfly György: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. In: *Századok*. 92 (1958). (A továbbiakban: Györfly 1958) 85.
7. Liviu Moldován – Pál Antal Sándor: *A székely önkormányzat szervezete a XVI. században*. In: *Székely felkelés 1595-1596. Előzményei, lefolyása, következményei* (szerk.: Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly). B., 1979. (A továbbiakban: Moldován – Pál) 36.
8. Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Bp., 1901. (A továbbiakban: Jakab – Szádeczky) 194.
9. Connert János: *A székelyek intézményei a legrégebb időtől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901. (A továbbiakban: Connert 1901) 16.
10. Fancsalí Dániel (F. D.): *A thelegdi esperességről értekezés*. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838. (A továbbiakban: F. D.) 50-51.
11. *Székely Oklevéltár* (Szerk.: Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu) I – VIII. Kolozsvár – Bp., 1872 – 1934. (A továbbiakban: SzOkI.) III. 3.
12. SZOkI. I. 20-21. Az oklevél helyes datálásáról: Gernot Nussbacher: *Zur Daterung einer Urkunde über einen Grund- und Mühlenverkauf. Forschungen zur Volks- und Landeskunde*. XXIII. (1980). 2. 119-120. Lehetséges, hogy ez egy Telegd nevű, de Udvarhelyszéknél lényegesen nagyobb kiterjedésű területi egységre utal, mely – ez esetben – Telegd (=Udvarhely) székét is magába foglalta.
13. SzOkI. VIII. 18.
14. *Documente privind istoria României. Veacul XIV. Seria C. Transilvania*. III. B., 1953. (A továbbiakban: Documente) 147, 169-171, 197-201, 214-215. *Monumenta Vaticana Historian Regni Hungariae illustrantia*. I. Bp., 1887. 96-97, 103, 112, 115-116, 131-133, 140-141.
15. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988. 503.

16. Jakab – Szádeczky 200-201.
17. Benkő Elek i.m. 30-31.
18. Uo.
19. A székek törzsi-nemzetségi eredetének híve volt Endes Miklós: „A székek legelső csírái a nemek, vagy még nagyobb valószínűséggel a törzsek különállásában kell keresnünk. A sepsi, kézdi, telegdi, csíki székelyeket már a székek kialakulása előtt megkülönböztették az okiratok s hogy itt nem földrajzi névről van szó, kitetszik abból, hogy e nevek a Székelyföldön kívül mindenütt oly helyen fordulnak elő, hol kétségtelen nyomai vannak a székelyek egykori ott tartózkodásának.” (Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp., 1935. 27.)
20. SzOkI. III. 2-3.
21. Benkő Elek i.m. 32.
22. SzOkI. I. 50.
23. SzOkI. II. 42.
24. SzOkI. I. 74.
25. Benkő Elek i.m. 33.
26. Benkő Lóránd: *Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez*. In: *Századok* . 123 (1989). 3-4 sz. 354-355.
27. Felsorolásunk alapjául a Documente 152, 163, 169-170, 200-202 oldalain közölt adatok és értelmezések szolgáltak, más forrás igénybevételét jegyzetben jelezzük.
28. Felmerült még a „de Luce” Fenyéddel való azonosításának lehetősége (vö. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. B., 1981. – A továbbiakban: Dávid – 46-47.) Kristó Gyula a Lövéttel való azonosítást javasolja (Kristó Gyula: *A székelyek eredetéről*. Szeged, 1996. – A továbbiakban: Kristó 1996 – 130.)
29. A „villa Eyanis” Homoródjánosfalvára is vonatkoztatható. „Ez utóbbi azonosítást támasztaná alá a plébániák földrajzi elhelyezkedése is: Homoródszentpál, Derzs, Jánosfalva.” (Dávid 149.)
30. A „de Sancto Laurenitio” Lövéttel való azonosításának lehetőségét Fancsali Dániel vetette fel (lásd: F. D.). Orbán Balázs szerint is „mivel Udvarhelyszéken ily nevű falu ma nem létezik”, feltételezhető, hogy „e falu hajdan fennebb a Lövéte pataka völgyében feküdt, hol még elköltözte után is fennmaradt Szt.-Lőrincnek szentelt temploma, melyhez – mint öreg emberek emlékeznek – még a múlt század vége felé is búcsújáratokat tartott a nép, és így igen feltehető, hogy azon őstelep védszentjének nevét viselvén, a kérdéses Szt.-Lőrinc volt.” (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. 84.). A Documente szer-

- kesztői a „de Sancto Laurentio”-t már a marosszéki Szentlőrincsel, Lövétét pedig – a marosi alesperesség falvai közé minden megkülönböztető formula nélkül beékelte – Lueche-vel azonosították. (Documente 147.) Kristó Gyula az erdőháti S. Laurentius-t az azonosíthatatlan falvak közé sorolja. (Kristó 1996. 130.) Mihály János véleménye szerint, melynek szóbeli közlését ezúton köszönöm, a Sancto Laurentio egy, a mai Telekfalva (Udvarhelyszék) közelében létesült, későbbben elpusztult középkori faluval azonosítható.
31. A Documente szerint a nyikómenti Alsósíménfalváról, Kristó Gyula és Jakab Elek szerint az időközben Bethlenfalvával összenőtt Felsősiménfalváról van szó. (vö. Jakab – Szádeczky 194. és Kristó 1996. 129.) Alighanem az előbbi vélemény a helytálló, hiszen Felsősiménfalva valószínűleg kései bethlenfalvi kirajzás volt, mely anyaegyházzal sohasem rendelkezett.
32. Az 1333 évi felsorolásnál az erdőháti alesperesség helyeségei között két Szent Mihályról elnevezett falu szerepel: „de Sancto Michaelē” és „villa Sancti Michaelis”. Közülük csak egyik azonosítható.
33. A Documente és Kristó Gyula (Kristó 1996. 130.) szerint Miklósfalva. Felmerült még a Székelyszentmiklóssal való azonosítás, mely – tekintettel Székelyszentmiklós koraközépkori épületmaradványaira – sokkal valószínűbbnek tűnik. (vö. Dávid 302-304.; Benkő Elek i.m. 205-209.)
34. A Documente-ben a „de Sancto Gerogio” Erdőszentgyörggyel való azonosítását találjuk, ezt javasolja Kristó Gyula is. (Kristó 1996. 129.). A Szombatfalvával való azonosságot Orbán Balázs vetette fel (Orbán Balázs i.m. I. 63.), melyet alátámaszt az a tény, hogy „...a templom védőszentje Szent György, 1689-ig, amíg visszafelé követni tudjuk az adatokat, a templom mindig az ő tiszteletére volt szentelve”. (Dávid 323.)
35. Lásd a 18-as jegyzetet. Ezen azonosítás ellen szól még az a körülmény is, hogy az 1332-es évnél más Udvarhelyszéki vonatkozású bejegyzés nem szerepel.
36. Orbán Balázs szerint „1333-ban a pápai dézsmák regestrumának 754-ik lapján Sakod néven mint önálló egyház-megye van bejegyezve, mikor nevezett évre Mátyás nevű papja 20 új dénárt fizetett.” (Orbán Balázs i.m. I. 155.) A Documente szerkesztői szerint *Sakod* a tordai esperesség 1335-ös összeírásánál szerepel (209 old.) egy, a kerület korábbi összeírásaiban is feltűnő Sarkad (1332 – Zarkad, Zargad) nevű, eltűnt középkori faluval azonosítva (vö. Documente 123, 143.).
37. A báni dénárról Győrffy György a következőket írja: „Némi előzmények után 1255-ben Gutkeled István bán Szlavóniában elkezdte a 0,9773 súlyú friesachi dénárok mintájára a báni dénárok verését a friesachit megközelítő kiverési

súlyokon. Ekkor 240 báni dénárt (8 pensát) vettek egy magyar márkából. IV. László, III. Endre és Károly Róbert korában a báni dénárak átlagsúlya 0,68 – 0,82 g között ingadozott, aminek 0,829 g-os kiverési súly felelt meg. E korban 200 báni dénárt ért egy nagyobb súlyú márka, és egy báni dénárt két királyi dénárral vettek egyenértékűnek. A pápai tizedszedők Erdélyben a régi dénárokból 10, 11, 12 latot (160, 176, 192 báni dénárt) számítottak egy márkára.” (Györfly György: *A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez*. In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. (Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik és Maksay Ferenc) Bp., 1984. [A továbbiakban: Györfly 1984] 145-146.)

38. A két átlag közti különbségre nem tudunk kétségbevonhatatlan magyarázattal szolgálni. Elképzelhető, hogy a kisebbik összeg, az 1334-es évi egy nem teljes év tizedét fedezi. A különbséghez hozzájárulhatott a régi és az új báni dénár eltérő értéke.

39. Györfly 1984. 156.

40. Az első szerző, aki a pápai tizedjegyzéket a román kontinuitás bizonyítéka-ként próbálta használni, Sabin Opreanu volt. Ő az 1333-34-es jegyzékben szereplő udvarhelyszéki (vagy annak vélt) falunévek sorából kiválasztott 14-et, melyek közül szerinte „legalább 10 [...] cáfolhatatlanul román”. (Mellesleg jegyezzük meg: a nyelvészek az általa kiszemelt falunévek közt egyet sem találtak román eredetűnek.) A havasalji Oláhfalú és a hozzá hasonló „tiszta román lakosságú falvak” (Opreanu szavai) szerinte azért maradtak ki a tizedjegyzékből, „mert ezek nem voltak katolikus plébániák”. E „felfedezés” birtokában Opreanu tovább kombinál: „Vegyünk ismét csupán tizedet ebből az utóbbi kategóriából, és már 20 román többségű falunk van. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a XIV. században Udvarhely[szék] népességének legalább 40%-a román volt”. (Sabin Opreanu: *Terra Siculorum. Contribuțiuni privitoare la românii din Ținutul Săcuiilor*. Cluj, 1925.) Hasonlóképpen vélekedett később – immár összserdélyi viszonylatban – Ștefan Pascu is: „A tizedjegyzék 950 parókiát jegyzett fel az egyházi tized fizetésére kötelezettek sorában, azaz ennyi faluból volt egyházközsége a katolikus lakosoknak, akik mellett ortodoxok is laktak. Csakhogy Erdélyben abban az időben majdnem 3000 település ismeretes, ami azt jelenti, hogy vagy 2000 helységben nem volt katolikus parókia, azaz nem laktak vagy nagyon kevesen laktak magyarok, szászok és székelyek, úgyhogy itt nem létesülhetett külön egyházközség, következésképpen tehát a 2000 helységben csak ortodoxok, azaz románok vagy szinte csak románok laktak. Ez pedig azt jelenti, hogy Erdély lakosságának több mint 65%-a ortodoxból állott, azaz románokból és igen csekély számú ruténból és alig 35%-ot tett ki a katolikusok (magyarok,

- székelyek és szászok) száma együttesen”. (Ştefan Pascu: *Mit jelent Erdély?* B., 1984. 60.) Ezen elmélet kritikáját Györffy György adta: „Ilyen módszerrel Lengyelország falvainak 60%-áról is azt lehetne állítani, görögkeletiek laktak benne! A kérdés alapja: Pascu nem vette figyelembe, hogy a középkori plébániahálózat egy püspökségben belül az egész területet felölelte. Egy plébános alá több falu tartozott, de a falvakon kívül eső, szórt telepek is. Pascu a szokványos román felfogást követve ott is románokat tételez fel, ahol adat nincs rájuk, olykor még a későbbi századokban sem, nem veszi tudomásul az egykorú források vallomásait, s később kialakult viszonyokat vetíti vissza a középkorba.” (Györffy 1984. 157.)
41. A tanulmány jelen alcím alatt szereplő része megjelent a szerző *Udvarhelyszék anyaszéki státusának XVIII. századi újjáéledése és a kései székely rendi nacionalizmus* című írásában (In: *Székelyföld* 1997 (I). 2. szám.), a 109-110 oldalakon.
42. Jakab – Szádeczky 211.
43. SzOkI. II. 81.
44. Rugonfalvi Kiss István (szerk.): *A nemes székely nemzet képe*. I. Debrecen, 1939. 120.
45. Boga Alajos: *Székelyföld történetírója a XVII. században*. Kolozsvár. 1914. 69-70.
46. Orbán Balázs: i.m. I. 42.
47. Jakab – Szádeczky 244.
48. Connert (1901) 7.
49. Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. In: *A magyarság keleti elemei*. Bp., 1990. (A továbbiakban: Györffy 1941/1991) 29. Hasonlóképpen telegdi székelyeknek tekintik Csik lakóit Kristó Gyula (Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988. 503.), illetve Makkai László is (*Erdély rövid története*. Bp., 1989. 162.)
50. Néhány vélemény a különböző székely csoportok letelepedéséről: Györffy 1941/1990. 28-29, 38; Ferenczi Géza: *Néhány kora középkori falu keletkezési idejéről*. In: *Korunk*. XXXVII (1978). 11. sz. 949-952.; Makkai László: *A rendi társadalom kialakulása*. In: *Erdély rövid története*. Bp., 1989. 159-162.; Benkő Lóránd: *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. In: *Új Erdélyi Múzeum* I (1990). 122.; Bóna István: *A székely kérdés mai állása egy régész-történetész szemszögéből*. In: *Korunk*. 1991/12.
51. SzOkI. I. 20-21. Helyes datálására vonatkozóan lásd a 18. jegyzetet.
52. F. D. 49-50.

53. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988. 503. A székelyek ispánja (comes Siculorum) a székely székek választott tisztviselőitől eltérően a központi hatalom képviselője volt. A király nevezte ki mint személyesét, előbb inkább magyarországi, majd az erdélyi főnemesek, de sohasem a székelyek közül. Hunyadi Jánostól kezdve az erdélyi vajdák hivatalból viselték e tisztséget is. Hatásköre katonai, közigazgatási, igazságszolgáltatási ügyekre terjedt ki: elrendelte a hadfelkelést, ellenőrizte a katonai szemléket, a széki, vagy az udvarhelyi fellebviteli törvényszék határozatai ellen hozzá lehetett fellebbezni. Minden székben évente, a szék vezetőivel és 12 esküdt bírójával együtt főtörvényszéket tartott Szent György napja és Pünkösöd között. Ő elnökölte a székely nemzetgyűléseket is. Hivatalba léptekor minden szék egy-egy lovat tartozott adni neki. Rendes székhelye Görgény vára, ő volt a várhoz tartozó uradalom hasznélvezője is. A fejedelemség korában az ispáni tisztség megszűnt, hatásköre – akárcsak a vajdáé – a fejedelemre szállott. (Moldovan – Pál 42-43.)
54. Benkő Elek i.m. 32.
55. Pál-Antal Sándor: *Az erdélyi és partiumi vármegyék címeres pecsétjei*. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*. XI. (szerk. Dr. Nagy Ferenc) Nyíregyháza, 1995. (A továbbiakban: Pál-Antal Sándor 1995) 271-272. vö. Moldovan – Pál 39-40. E gondolat egy tágabb, összerdélyi keretbe foglalva, már 1901-ben felvetődött (Tagányi Károly – Dr. Réthy László – Pokoly József: *Szolnok–Doboka vármegye monográfiája*. I. Dész, 1901. 319-320.).
56. SzOkI. I. 64.
57. SzOkI. III. 138-145.
58. SzOkI. III. 82.
59. SzOkI. I. 306-308.
60. Pál-Antal Sándor 1995. 272.
61. SzOkI. 219-221.
62. Connert János: *A székelyek alkotmányának története*. Fordította Balásy Dénes. Székelyudvarhely, 1906. 241.